

УДК 330.342:339.(924+926)

Газуда Л. М.
кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства,
Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна
lesyagazuda@gmail.com

Особливості інтеграції та конвергенції територіальних економічних систем

Анотація. Розглянуто сутність поняття «територіальна економічна система» й особливості конвергенційних та інтеграційних процесів, що відбуваються в територіальних економічних системах на різних рівнях їхнього розвитку. Обґрунтовано досліджувані процеси з позицій управління й розвитку зазначених систем, зокрема через їхні складові: об'єкт і предмет; окреслено завдання й управлінські принципи процесів конвергенції та інтеграції. Встановлено та досліджено послідовний взаємозв'язок конвергенційно-інтеграційних процесів на різних етапах розвитку територіальних економічних систем, починаючи з процесу дивергенції як передумови, зі значним розривом економічного розвитку територій та відсутність економічних зв'язків у межах територіальних систем, з подальшою конвергенцією як наслідком, за якої посилюється економічна взаємодія між елементами системи й відбувається зближення показників розвитку території, та інтеграцією, на основі якої формуються стійкі економічні зв'язки між елементами системи і відбувається поглиблення спеціалізації економіки території. Результатом цієї взаємодії є досягнення збалансованого розвитку територіальної економічної системи. Окреслено особливості розвитку процесів інтеграції та конвергенції вітчизняних територіальних економічних систем на сучасному етапі.

Ключові слова: конвергенція; інтеграція; конвергенційно-інтеграційні процеси; територіальна економічна система; економічні зв'язки; розвиток територій.

Lesya Gasuda

PhD (Economics), Associate Professor, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine
46 Pidhirna Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Specific features of integration and convergence of territorial economic systems

Abstract. The sense of the concept «territorial economic system», its specific features, as well as convergence and integration processes taking place in different territorial economic systems at different stages of their development are studied in the paper. The investigated processes have been substantiated regarding managing and development of the mentioned systems through their elements such as the object and subject, objectives and managerial principles of convergence and integration. A consistent relation between convergence and integration processes at different stages of development of territorial economic systems has been defined and studied, starting from the process of divergence (as an prerequisite, where there is a considerable gap in economic development of the territories and absence of economic links within territorial systems), with further convergence resulting in strengthening of economic relations between the elements of the territorial system, harmonization of development indexes of territories and integration, basing on which sustainable economic links between the elements of the system are formed and the deepening of specialization of the economy of the territory takes place. This interrelation results in reaching balanced development of territorial economic system. Further, we have outlined specific developmental features of integration and convergence processes of native territorial economic systems at the current stage.

Keywords: Convergence; Integration; Convergence and Integration Processes; Territorial Economic System; Economic Links; Development of Territory

JEL Classification: Q1; Q2; Q5

Газуда Л. М.

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства,
Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Особенности интеграции и конвергенции территориальных экономических систем

Аннотация. Рассмотрены сущность понятия «территориальная экономическая система» и особенности конвергенционных интеграционных процессов, происходящих в территориальных экономических системах на разных уровнях их развития. Исследуемые процессы обоснованы с позиций управления и развития упомянутых систем в частности через их составляющие: объект и предмет; определены задачи и принципы процессов конвергенции и интеграции. Установлена и исследована последовательная взаимосвязь конвергенционно-интеграционных процессов на разных этапах развития территориальных экономических систем, начиная с процесса дивергенции как предпосылки, при которой отмечается значительный разрыв экономического развития территорий и отсутствие экономических связей в рамках территориальных систем с последующей конвергенцией как следствием, в связи с чем усиливается экономическое взаимодействие между элементами системы, происходит сближение показателей развития территории, а также интеграцией, на основе которой формируются устойчивые экономические связи между элементами системы и происходит углубление специализации экономики территории. Результатом отмеченного взаимодействия является достижение сбалансированного развития территориальной экономической системы. Определены особенности развития процессов интеграции и конвергенции отечественных территориальных экономических систем на современном этапе.

Ключевые слова: конвергенция; интеграция; конвергенционно-интеграционные процессы; территориальная экономическая система; экономические связи; развитие территории.

1. Постановка проблеми

Поглиблення асиметричності розвитку територій, зниження рівня їхнього соціо-еколого-економічного розвитку, розпорощеність ресурсів у різних сферах діяльності обумовлюють необхідність переходу до моделі інтеграційно-конвергентного розвитку. Ефективний соціо-еко-

лого-економічний розвиток буде реалізований за умови органічного поєднання територіальних економічних систем як єдиного цілого, що дозволить забезпечити оптимальну структуру економіки території та забезпечити її рівновагу. Отже, державні органи управління повинні спрямовувати свої зусилля на регулювання інтеграційно-

конвергенційних процесів для забезпечення ефективного й збалансованого розвитку територій. Звичайно, вплинути на зближення природного чи геополітичного потенціалу держава не може через історичні особливості розвитку території, проте вона повинна регулювати конвергенційні процеси стосовно якості життя населення, формування людського та соціального капіталів. Саме це актуалізує питання інтеграції та конвергенції територіальних економічних систем як у цілому, так і в окремих сферах їх функціонування.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Особливості конвергенційних та інтеграційних процесів у територіальних економічних системах досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені, відмічаючи при цьому необхідність пошуку нових моделей взаємообумовлюючого розвитку. Так, У. Бек (U. Beck, 2008) наголошує на тому, що розпочалася нова гра, в якій правила й основні поняття старої гри втратили свою силу, хоча ними продовжують користуватися [1]. За таких умов виникає необхідність пошуку механізмів адаптації малих відкритих економік з низьким рівнем макроекономічної результативності до складних екзогенних факторів і умов, які мають дестабілізуючий вплив на результативність національної економіки, а також нівелюють її шанси підтримувати стійкий економічний розвиток [2, 5].

Виникає потреба в забезпеченні інтеграційних процесів територіальних систем, що дозволить об'єднати ресурси та зусилля територіальних громад у забезпеченні економічної стабілізації сьогодні та економічного зростання в перспективі. Трансформаційні процеси продемонстрували нездатність територіальних органів управління інтегруватися у єдиний економічний простір країни, і, як наслідок, виникнення дивергенції практично за всіма показниками економічного розвитку. Як зазначає англійський вчений соціолог К. Крауч (C. Crouch, 2004), «... зростає розрив у доходах між багатими і бідними; оподаткування втрачає свій перерозподільчий характер» [3].

Значну увагу дослідженням економічних систем, формуванню їх типологізації за ключовими ознаками сучасних національних економік, зокрема розвинутих країн світу, приділив М. Шніцер (M. Schnitzer, 1997) [4].

Враховуючи те, що процеси інтеграції та конвергенції відбуваються сьогодні в нових економічних, соціальних та політичних умовах, необхідним є дослідження та виявлення їхніх особливостей з подальшим урахуванням в інтеграційно-конвергенційних моделях, які діють на транскордонному рівні.

Дослідження регіональних особливостей процесу інтеграції та конвергенції на різних рівнях розвитку в межах територіальної соціально-економічної системи регіону здійснювали Н. Брюшкова [5], З. Герасимчук, Л. Ковальська, Н. Хвищун [6], Я. Коваль [7], М. Тимчук [8], Я. Хоменко [9] та ін. Попри значний науковий доробок зарубіжних та вітчизняних вчених, дослідження потребують питання, що стосуються виокремлення особливостей конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем з метою їх адаптації, узгодження та врятування інтересів усіх учасників.

3. Метою статті є дослідження особливостей конвергенційно-інтеграційних процесів у межах територіальної економічної системи з окресленням їхніх важливих складових, що дозволить систематизувати та комплексно оцінити сучасні можливості, сформулювати основні принципи участі територіальних економічних систем у зазначених процесах.

4. Основні результати дослідження

Сучасний розвиток територіальних економічних систем багато в чому залежить від тенденційних змін і впливу ринкового реформування системи економіки. В таких умовах посилюються процеси інтеграції та конвергенції на різних рівнях досліджуваних систем.

Аналіз інтеграційних та конвергенційних процесів у територіальних економічних системах обумовлюється з'я-

суванням економічної сутності поняття «територіальна економічна система» (ТЕС), особливостей її функціонування та складових елементів.

Економічний словник трактує систему як комплекс підсистем, елементів, компонентів та їх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цінності [10, 311]. Між тим у науковій літературі економічна система трактується як сфера функціонування продуктивних сил і економічних виробничих відносин, взаємодія яких характеризує сукупність організаційних форм і видів господарської діяльності [5, 41]. Під територіальною соціально-економічною системою розуміють взаємозв'язану цілісність об'єктів економічного і соціального характеру на певній території [8, 9]. Я. Коваль визначає територіальну соціально-економічну систему як взаємопов'язану цілісність об'єктів економічного і соціального призначення на певній території з урахуванням природно-ресурсної складової, що призначена для виробництва матеріальних благ і надання послуг [7, 73]. Інші науковці трактують територіальну систему як сукупність в особливий спосіб поєднаних елементів і структурних взаємозв'язків, що носять просторовий характер [9, 151].

Узагальнення наукових підходів у сучасній економічній літературі свідчить, що доцільно виокремити чотири основних тлумачення змісту поняття «територіальна економічна система», розуміючи її як:

- сукупність елементів, які утворюють певну цілісність та єдність системи завдяки їхнім стійким відносинам і взаємозв'язку;
- пов'язані між собою послідовні стадії обігу: виробництво, розподіл, обмін та споживання;
- сукупність суб'єктів господарської діяльності, об'єднаних для забезпечення оптимальної й раціональної організації руху економічних ресурсів;
- сукупність економічних зв'язків як між елементами самої системи, так і з елементами зовнішнього середовища.

Виходячи з цього, під *територіальною економічною системою* розумітимемо складну систему, що являє собою сукупність взаємопов'язаних послідовних стадій обігу (виробництво, розподіл, обмін, споживання) елементів, які забезпечують цілісність та єдність економічних зв'язків суб'єктів господарської діяльності з урахуванням чинників зовнішнього середовища.

Суб'єкти господарювання в межах територіальної економічної системи здійснюють свою діяльність не ізольовано; вони знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємодії, що визначає економічні процеси на певній території. Характерною особливістю територіальної економічної системи є те, що вона може бути представлена на різних ієрархічних рівнях міжнародної економічної системи: макротериторіальні економічні системи, мезотериторіальні економічні системи та мікротериторіальні економічні системи, кожна з яких характеризується специфічними особливостями інтеграційно-конвергенційних процесів. Деталізація територіальної економічної системи дає можливість представити її у вигляді управлінської взаємодії між суб'єктом та об'єктом управління у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання, яка підтримується комплексом допоміжних елементів системи, серед яких можемо назвати фінансові, інституційні, нормативно-правові, інформаційні, торговельні та ін.

Суб'єктами управління територіальних економічних систем виступають: на макрорівні – державні інституції, на мікрорівні – територіальні органи влади; об'єктами управління можуть бути економічні ресурси (людські, фінансові, матеріальні, інформаційні, інноваційні та ін.), економічні процеси, що відбуваються на певній території.

Територіальні органи влади як суб'єкт управління ТЕС на основі оцінки ресурсного потенціалу території, рівня спеціалізації економіки, структури економіки, що склалися на певній території, визначають перспективні напрями досягнення конвергентно-інтеграційних процесів та ступінь їх глибини.

У межах території повинні формуватися такі процеси обігу, в яких би здійснювалися необхідні з позицій споживача, виробника, постачальника та інших суб'єктів господарської діяльності дії, що забезпечують тісні економічні зв'язки між ними та визначають збалансований розвиток територіальної економічної системи.

Комплекс допоміжних елементів системи включає фінансову (фінансово-кредитні установи, інвестиційні компанії, кредитні спілки, страхові компанії); інституційну (громадські організації та установи, суспільні фонди, профспілки, суспільні рухи, інститути ринкової інфраструктури, інститути влади); нормативно-правову (нормативно-правова база, що забезпечує належне формування територіальної економічної системи з точки зору правового захисту); інформаційну (геоінформаційні системи території, різні системи зв'язку, які надають інформаційні послуги в різних сферах функціонування територіальної системи); торговельну (роздрібна та оптова торговельна мережа) підсистеми, які в сукупності повинні забезпечувати оптимальні умови розвитку ТЕС з метою успішної інтеграції у зовнішнє економічне, соціальне, політичне середовище.

Характерними рисами розвитку територіальних економічних систем є обмеженість деяких видів економічних ресурсів, поглиблення інтеграції у міжнародний економічний простір, динамічність територіальних економічних систем, їх перспективний розвиток як результат взаємозв'язку конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем (рис.).

Рис. Взаємозв'язок конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем.
Джерело: Складено автором

Процеси дивергенції породжуються (виникають) через диференціацію економічного розвитку територій, відсутність економічних зв'язків у межах територіальних систем тощо. Так, на початковому етапі територіальні системи значно різняться за рівнем соціо-еколого-економічного розвитку, де існує просторова неоднорідність у факторах виробництва та ресурсах. На цьому етапі відсутні економічні зв'язки територіальних економічних систем та простежується значний розрив у рівнях розвитку. Згодом за умови посилення територіальної економічної спеціалізації, економічної взаємодії між елементами системи можна буде досягти процесів конвергенції. У межах конвергентних процесів відбуватиметься зближення показників розвитку територіальних систем. Наслідком таких процесів буде інтеграція, яка поглибить спеціалізацію економіки території та забезпечить формування стійких економічних зв'язків між елементами територіальної системи. Результатом інтеграційних процесів повинен стати збалансований розвиток територіальної економічної системи на рівні, максимально наближеному до зовнішнього.

Враховуючи, що зазначені процеси відбуваються в складних економічних та політичних умовах, важливим є з'ясування особливостей управління конвергенційно-

інтеграційними процесами, які доцільно розглянути в розрізі визначення властивостей окремо взятої територіальної економічної системи, конвергенційно-інтеграційних процесів загалом та конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем (табл.).

Об'єктом управління територіальних економічних систем виступають економічні ресурси та економічні процеси, які завдяки конвергенційно-інтеграційним процесам зазнають зближення та об'єднання в єдиний ланцюг обігу. Відповідно об'єктом конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем виступає рівень конвергенції та інтеграції економічних ресурсів і економічних процесів територіальних економічних систем. Предметом таких процесів є дослідження міжтериторіальних інтеграційних економічних зв'язків, синхронізація територіально розподілених процесів, результати яких дадуть можливість їх активізації.

Конвергенційно-інтеграційні процеси спрямовані на вирішення таких завдань:

- забезпечення однакового (схожого) рівня спеціалізації економіки регіону, визначеної на основі наявності ресурсу та внутрішніх і зовнішніх потреб ринку;
- формування спільних пріоритетів соціо-еколого-економічного розвитку території з метою мобілізації та активізації територіальних ресурсів;
- забезпечення тісних зв'язків між різними елементами системи, що дасть можливість структурної оптимізації сфер функціонування всіх територіальних складових.

У процесі дослідження особливостей управління конвергенційно-інтеграційними процесами територіальних економічних систем визначено основні засадничі принципи участі територій в цих процесах:

1. Принцип відкритості територіальної економічної системи. Територіальна система, як правило, є відкритою; вона вступає у взаємодію з чинниками зовнішнього середовища та іншими територіальними утвореннями. Через ту чи іншу територію проходять різні види економічних потоків, які на вході у систему представлені ресурсами, а на виході – готовим продуктом. У результаті цього відбувається залучення територій у суспільний поділ праці, формування міжтериторіальних інтеграційних економічних зв'язків.

2. Принцип цілісності територіальної системи. Економічні зв'язки, що виникають у межах інтеграційного утворення, не повинні порушувати цілісність територіальної системи, а бути пов'язаними, що оптимізує співвідношення між елементами такої системи. Досягнення принципу цілісності є необхідною передумовою безпеки як окремих територій, так і національної безпеки в цілому.

3. Принцип синергійності елементів економічної системи. Усі елементи територіальної системи повинні бути орієнтовані на досягнення єдиної цілі, наприклад зростання ВВП. Досягнення цієї цілі передбачає інтегроване управління економічними потоками системи та синхронізацію просторово розподілених процесів.

4. Принцип забезпечення спеціалізації економічної системи. Маючи ресурсні можливості (фактори виробництва), будь-яка економічна система спеціалізується на конкретному виді економічної діяльності, який створює переваги стосовно інших. Зважаючи на таку спеціалізацію, територія може вступати у міжнародні та міжтериторіальні інтеграційні економічні зв'язки. Рівень економічного розвитку в межах інтеграційного процесу залежатиме, наприклад, від ступеня обробки товарів і виробів у структурі експорту територій.

5. Принцип забезпечення конкурентних позицій території. Територіальна економічна система повинна сконцентрувати свої ресурси та можливості на формуванні конкурентоспроможних виробництв, які є лідерами на національному або міжнародному ринку і які визначатимуть її конкурентну позицію в перспективі.

6. Принцип формування людського капіталу території. Людські ресурси створюють можливості, які можуть бути реалізовані у різних видах економічної діяльності, база

Особливості управління конвергенційно-інтеграційними процесами територіальних економічних систем

Таблиця

Складові конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем				
	об'єкт	предмет	завдання	принципи
Територіальна економічна система	Економічні ресурси та економічні процеси території	Дослідження економічних аспектів просторового розміщення економічних ресурсів, функціонування економічних процесів на певній території	- Забезпечення стійкого економічного зростання; - ефективне використання ресурсного потенціалу території; - забезпечення екологізації довкілля; - забезпечення високого рівня життя населення території; - створення оптимальної структури економіки території; - розширення спеціалізації економіки території	Принцип: - спеціалізації економіки території; - раціонального природокористування; - цілісності територіальної економічної системи; - відкритості економіки території; - рівноваги територіальної економічної системи; - міжнародного поділу праці; - мінімізації витрат
Конвергенційно-інтеграційні процеси	Зближення економічних ресурсів та об'єднання економічних процесів в єдиний ланцюг обігу	Дослідження економічних зв'язків та взаємовідносин територій	- Забезпечення координації елементів у межах конвергенційно-інтеграційних процесів; - формування стійких економічних зв'язків; - зближення економічних систем за рівнем розвитку; - зменшення розриву в показниках економічного розвитку	Принцип: - системності та комплексності; - оптимізації процесу обігу; - координації та інтеграції конвергенційно-інтеграційних процесів
Конвергенційно-інтеграційні процеси ТЕС	Рівень конвергенції та інтеграції економічних ресурсів і економічних процесів ТЕС	Дослідження міжтериторіальних інтеграційних економічних зв'язків, синхронізація територіально розподілених процесів	- Забезпечення однакового (схожого) рівня спеціалізації економіки регіону; - формування спільних пріоритетів соціо-еколого-економічного розвитку території; - забезпечення тісних зв'язків між різними елементами системи	Принцип: - відкритості територіальної економічної системи; - цілісності територіальної системи; - синергійності елементів економічної системи; - забезпечення спеціалізації економічної системи; - забезпечення конкурентних позицій території; - формування людського капіталу території

Джерело: Розроблено автором

ж функція людського капіталу – створення нової вартості шляхом реалізації наданих людськими ресурсами можливостей, тобто використання потенціалу самої людини. Людський капітал є проєкцією потенціалу людини, що реально діє, здатний зростати і приносити дохід територіальній економічній системі, тобто є показником капіталізації людського потенціалу.

Серед головних особливостей розвитку процесів конвергенції та інтеграції вітчизняних ТЕС на сучасному етапі доцільно відмітити такі:

- досліджувані процеси відбуваються в умовах перевищення товарів і послуг на світових ринках, що значно ускладнює можливість активізації інтеграційних процесів;
- вони проходять в умовах перманентної економічної та політичної криз, які негативно впливають на їх перебіг;
- низький рівень мотивації зовнішнього середовища (факторів) щодо підтримки процесів інтеграції та конвергенції вітчизняних ТЕС;
- обмеженість державної підтримки інтеграційно-конвергенційних процесів ТЕС та низький рівень активності територіальних органів управління.

5. Висновки. Дослідження та аналіз сутності процесів конвергенції та інтеграції територіальних економічних систем дозволили визначити особливості управління цими процесами, окреслити основні засадничі принципи участі територій в інтеграційних процесах, сформулювати завдання та виокремити особливості

розвитку ТЕС на сучасному етапі, що є передумовою систематизації та впровадження методології дослідження особливостей управління інтеграцією та конвергенцією для успішного управління розвитком територіальних економічних систем.

Література

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; [пер. з нім. О. Юдіна]. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
2. Москаленко О. М. Випереджаючий економічний розвиток: теоретико-інституціональні засади і проблеми реалізації в Україні / О. М. Москаленко // Економіка України. – 2014. – № 8 (633). – С. 4–18.
3. Крауч К. Постдемократія / К. Крауч ; [пер. з англ. Н. В. Зедельман. – М. : Изд. дом гос. ун-та «Высшая школа экономики», 2010. – 192 с.
4. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер ; [пер. з англ.] – К. : Основи, 1997. – 519 с.
5. Брюшкова Н. О. Соціально-економічний розвиток регіонів України / Н. О. Брюшкова // Держава та регіони. Серія : Державне управління. – 2008. – № 1. – С. 40–46.
6. Герасимчук З. В. Регіональні логістичні системи: теорія та практика / Герасимчук З. В., Ковальська Л. Л., Хвищун Н. В., Мороз О. Д. – Луцьк : ПВВ ЛНТУ, 2010. – 256 с.
7. Коваль Я. В. Регіональна економіка / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К. : Професіонал, 2005. – 272 с.
8. Тимчук М. Ф. Регіональна економіка / М. Ф. Тимчук. – К. : МАУП, 1998. – 51 с.
9. Хоменко Я. В. Деякі аспекти теорії побудови та функціонування соціоекономічної системи регіону / Я. В. Хоменко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 9(76). – С. 150–156.
10. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2015

References

1. Beck, U. (2008). *Power in the Global Age: A New Global Political Economy*. Kyiv: Nika-Centre.
2. Moskalenko, O. M. (2014). Outstripping economic development. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, 8(633), 4-18 (in Ukr.).
3. Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Cambridge: UK.
4. Schnitzer, M. (1997). *Comparative economic systems. 7th ed.* Kyiv: Osnovy.
5. Briushkova, N. O. (2008). Social and economic development of the regions of Ukraine. *Derzhava ta rehiony (State and Regions)*, 1, 40-46 (in Ukr.).
6. Gerasymchuk, Z. V., Kovalska, L. L., Hvyshchun, N. V., & Moroz, O. D. (2010). *Regional Logistic Systems: Theory and Practice*. Lutsk: LNTU Editorial.
7. Koval, Y., & Antonenko I.Y. (2005). *Regional Economy*. Kyiv: Professional.
8. Tymchuk, M. F. (1998). *Regional Economy*. Kyiv: MAUP.
9. Khomenko, Y. V. (2007). Some aspects of the theory of development and functioning of social and economic system of the region. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini (Development of Market Relations in Ukraine)*, 9(76), 150-156 (in Ukr.).
10. Mochernyi, S.V. (Ed.). (2005). *Encyclopedic dictionary of economics in two volumes*. Lviv: Svit.

Received 23.09.2015